

vábgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani. Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közélet*. Kriterion Könyvkiadó, 1973) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejárom a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utójára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvről, *A csendes Petőfi utcáról* beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül meg-
hiúsított. [...]

(2003. 8.)

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Emlékeztető: Gaál Gábor és a Korunk viszonya az avantgárdhoz

(Részlet)

[...] A *Korunk* és Gaál Gábor vonatkozásában az irodalomtörténet viszonylag részletesen feltárta az avantgárdhoz való kapcsolódást és az attól való fokozatos elszakadást. (Igaz, magának az avantgárd terminusnak a használatát is hosszasan lehetne vitatni, elemezni a Gaál-recepciótörténetben.) 1971-es Gaál Gábor-könyvében Tóth Sándor külön fejezetet szentel Gaál Gábor 1920-as évekbeli avantgárd-képének.¹ Sóni Pál ugyancsak részletesen beszél az *Avantgarde sugárzásban* a húszas évek baloldali lapjainak avantgárd-értelmezéseiről. Konklúziója (és a *Korunk* legtöbb korabeli cikkírójának konklúziója) egybecseng azzal a vélekedéssel, amelyet akkortájt Jancsó Elemér és sok más kritikus és irodalmár is képvisel: „a *Korunk* a húszas évek végén határozottan lezárt korszaknak tekinti az avantgarde-ot, olyasvalaminek tehát, amin túl kell jutni, és mind tisztábban utal arra is, hogy milyen irányba”.² A viszonyulást az árnyalja a *Korunk* esetében, hogy miközben álláspontja a jelzett módon összegezhető, évekig nagy figyelmet szentel az izmusok bemutatásának és „kritikájának”. [...]

Az *Erről van szó* érdekessége, hogy a kritikával, irodalommal, világnézettel kapcsolatos írások az avantgárd kiáltványokéhoz hasonló nyelven szólalnak meg. A korabeli törekvésekkel összhangban egyfajta szintetikus művészet, egy kereséseken túli autentikus megszólalás lehetősége foglalkoztatja a szerzőket, feltűnnek azonban olyan nyomok is, amelyek a műfaji határok lebontásával, a szavak közlésképességére való avantgárd reflexiókkal rokoníthatók, és ugyanabba az irányba mutatnak, mint Szántó György és mások húszas években zajló kísérletei: „Egy új formáról álmodom, melyre megérett az idő, s amire az embernek végzetesen szüksége van. Ez a forma nem vers és nem regény, nem dialógus és nem dráma. Ez a forma valami tanulmányféle. Az első és végső tisztázás. A leszámolás formája ez a fogalmainkkal. De ugyanakkor mégis vers és regény és dialógus és dráma, mert a fogalmainkban él és van eltemetve a világ, ami érzés és esemény és civakodás és összeütközés. Félreértett és mindenféleképp egyszerre mindenfélét intonáló fogalmaink a világ története... Az első és utolsó formáról álmodom, ami elvezet a Rend partjaihoz... Az utolsó tisztázás formáját várom, a nagy Mosakodást.”³ Gaál Gábor számára tehát a művészeti irányzatok változása a tökéletes nyelv keresésének meg-megújuló kísérleteivel cseng egybe, az „Emberiség Szótára”-nak összeállítása foglalkoztatja, amely eloszlatná az emberek közötti félreértéseket, és amely egyáltalán a megismerés és a kommunikáció autentikusabb megvalósulását tenné lehetővé: „Van egy külön világ felettünk, a szavaké! Ez a mi teremtésünk! Mi már nem is gondolkodunk. Valahol elindult a szó egy kezdeti töltöttséggel, a szánk pe-

dig vele mozog. [...] Így azután mást mondunk, mint amit gondolunk, mást gondolunk, mint amit érzünk, mást érzünk, mint amit akarunk, és más az akaratumunk, mint ami az ösztöneinkben kavargog..."⁴ Az *Erről van szó* című írások végigvonulnak a kisebb újság formátumú laptesten. Alapstruktúrájukban a „változzunk meg” igényét fogalmazzák meg, ugyanakkor ezt az igényt mindannyiszor új nézőpont felől vetik fel (például: keressük meg azt a nyelvet, amellyel beszélni lehet, szabaduljunk meg az arcunkra merevedő maszkoktól stb.). Az autentikus nyelv keresésének a problémája összefügg az autentikus(nak vélt) problémák keresésével (”beszéljünk arról, amiről szó van”). A már említett avantgárd dikció a korszerűség, illetve a kitáguló világ toposzaival társul a 4-es számú *Erről van szó* című töredékben: „Múljunk fel [sic] régi magunkat! Települjünk be az időbe! Csak ez a miénk! Legyünk kortársak! Ez a legnagyobb öröm! Mossuk be szívünkbe a zuhogó időt! Ez az egyetlen nyereségünk! Gondolkozzunk a fémmadarakkal! Világos és egyszerű dolog. Csavarok. Motorokban robban a gáz és repül, testvérünkkel, a virágáros lánnyal, aki szintén cselekvő, virágokat szór a köznapok elé! Cselekvők még a mérnökök, a laboránsok, a hadvezérek, a földmunkások s a kalapácsok lengetői.”⁵

A kiadvány címlapján groteszk hatást keltő kollázs olvasható, a *Saturday Evening Post*, a *Hamburger Nachrichten*, illetve a *Prager Presse* nyomán. A „köznapiság” poétikáját egy Ivan Goll-idézet ellenpontozza némiképpen: „Vigasztalan bolygok így Európán keresztül / Egy halott fecskével kabátzsebemben.” Az ellenpontozás a továbbiakban is megmarad, részben a „G. G.” és „Ben Ami” aláírások váltakozásában, részben pedig hangulati szempontból, ahogy maga Gaál Gábor is különböző műfajú műveket jelentet meg a kiadványban. Bár Benamy Sándor művei „irodalmibb” műfajúak lehetnének (a *Látta Ön már Einsteint kacsintani?* című mű drámai jelenet, a *Belevetem magam Kairó forgatagába* elvileg regényes útleírás), voltaképpen a téziszjelleg bizonyul uralkodónak esetükben is, ahogy a két levélműfajú cikkében, a *Nyílt levél a lapkiadókhhoz*, illetve *Levél a színigazgatókhoz* címűekben. Gaál Gábor esszéi, kiáltványai irodalmibb jellegűek, montaigne-i értelemben. Programatikusan írásai (az *Erről van szó* négy részlete mellett különösen *Az irodalmi kritikáról* című szöveg) utóbb méltán váltak a Gaál Gábor-válogatott kötetek elmaradhatatlan darabjaivá. Az erdélyi Helikon közösségének is szentel egy rövid írást, amelyben kritikusan vizsgálja a csoport munkáit, megállapítja a *Nyugat*-csoport irodalmának továbbélését műveikben, kijelenti, hogy „az erdélyi Helikon korántsem jelenti az erdélyi irodalmat”, a lokalitásban is egyetemes emberi vonatkozást pedig Bartalis János verseiben mutatja ki – ő az egyetlen, akit név szerint említ a cikkben.⁶

Ez a szemlélet, mint már utaltam rá, később, a *Korunk* szerkesztése idején jobbára csak a nyelven túli régiókban, a lap képzőművészeti anyagában nyilvánul meg. A harmincas évekre, úgy tűnik, bizonyos értelemben Gaál Gábor és a helikonisták egyaránt megtalálni vélték az Emberiség Szótárát, az őket kifejező „tökéletes nyelvet” – egyfelől az osztályharcos tartalmakat minél adekvátábban megjelenítő, leegyszerűsödött nyelvben, másrészt a transzszilvanista helyzetértelmező irodalom térbeli és időbeli sajátosságokat, alapkonfliktusokat szimbolikus áttételekkel megjelenítő nyelvében. Ezekben a diskurzusokban az avantgárdnak (másfajta „művészi akarása” folytán) nem jutott már hely, s így egy lezárt korszak részeként tekintettek rá, elfedve azoknak az intézményeknek a nyomait is, amelyek a húszas évek első felében teret biztosítottak számára. [...]

(2004. 8.)

JEGYZETEK

1. L. Tóth Sándor: *G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1971. 85–146.
2. Sóni Pál: *Avantgarde sugárzás*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 42. A Korunk avantgarde-kapcsolatairól A Jövő Társadalma és a Korunk című fejezetben olvashatunk, a 36–53. oldalon.
3. G. G.: *Erről van szó* 2. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 1927. 2..
4. G. G.: *Erről van szó* 1. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 2.
5. G. G.: *Erről van szó* 4. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 22.
6. G. G.: *Az erdélyi Helikon*. In: *Erről van szó*. Művészeti és emberi figyelmeztető. 1927. 12.